

*Стаднік Ірина Василівна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії, історії
держави і права та філософії права
Донецького національного університету імені Василя Стуса
ORCID: 0000-0002-8047-3697*

*Міхайліна Тетяна Вікторівна,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії, історії
держави і права та філософії права
Донецького національного університету імені Василя Стуса
ORCID: 0000-0002-1129-2470*

РОЛЬ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИХ ІДЕЙ ЕПОХИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ У СТАНОВЛЕННІ ТА РОЗВИТКУ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

Статтю присвячено дослідженню генезису принципу верховенства права та ролі філософсько-правових ідей епохи середньовіччя в цьому процесі. Кризові процеси, що відбуваються в сучасному світі (війни, пандемії, економічні кризи), серед іншого, мають своїм наслідком руйнацію усталеної системи цінностей, підміну понять та принципів. І звернення до витоків принципу верховенства права дає змогу проаналізувати об'єктивні та суб'єктивні передумови його формування, зрозуміти його глибинну сутність, переосмислити його зміст з урахуванням сучасного досвіду. Метою статті є узагальнення основних філософсько-правових ідей епохи середньовіччя щодо природи, місця і ролі права та обґрунтування на цій основі їх значення для сучасного розуміння принципу верховенства права з урахуванням тенденцій і перспектив його втілення в правовій системі суспільства. Проведено ретроспективний аналіз основних філософсько-правових ідей часів середньовіччя, що визначальним чином вплинули на розвиток принципу верховенства права (зокрема правові вчення А. Августина, Ф. Аквінського, М. Падуанського, Н. Макіавеллі, Ф. Гвіччардіні). Окрему увагу приділено висвітленню цих питань у зарубіжній філософсько-правовій літературі. На основі проведеного аналізу зроблено висновок, що середньовіччя як етап розвитку принципу верховенства права характеризується неоднозначністю у сприйнятті права, закону, держави, оскільки демонструє перехід від панування теологічного підходу у ранньому періоді до «секуляризації» у пізньому. Підтримано обґрунтований у літературі висновок щодо визнання розриву між релігійною та світською владою основною подією, що зумовила появу ідеї верховенства права. Зазначено, що саме за часів середньовіччя було закладено основи сучасного розуміння верховенства права та здійснено перші спроби нормативного закріплення гарантій та механізмів захисту прав і свобод людини, обмеження державної влади, професійного і незалежного правосуддя.

***Ключові слова:** історико-правовий аспект, принципи права, верховенство права, середньовіччя, право, закон, держава, соціальні регулятори, права людини, свобода світогляду.*

Постановка проблеми. Видається аксіоматичним твердження, що основу цивілізованого розвитку людства утворює тріада загальнолюдських цінностей: права і свободи людини, верховенство права, демократія [див. зокрема: 1; 2; 3],

зміст яких викристалізовувався протягом століть. Водночас сучасний етап в історії людства можна охарактеризувати як період соціальних криз і трансформацій, наслідками яких, серед іншого, є руйнація усталеної системи цінностей, підміна понять і принципів. Так, на думку А. Вулдріджа (A. Wooldridge), «нині стало звичним явище, коли ідеї, які формували й підтримували західні суспільства останні 250 чи більше років, дають збій. Демократія відступає. Лібералізм ледь тримається. Капіталізм утратив свій глянець» [4, с. 7]. І цей перелік можна продовжувати: верховенство права знову підміняється верховенством закону, права і свободи людини сприймаються як «дар» держави тощо. Дієвим способом запобігання цим процесам є звернення до витоків формування і доктринального оформлення основоположних правових принципів, що дає змогу зрозуміти їх глибинну сутність, проаналізувати об'єктивні та суб'єктивні передумови їх появи, переосмислити їх з урахуванням сучасного досвіду. У цьому контексті на особливу увагу заслуговують філософсько-правові ідеї середньовіччя, оскільки, як цілком обґрунтовано зазначає Б. Таманага (B. Tamanaha), традиція верховенства права «виникала повільно і стихійно – цей процес розпочався у Середні віки, не маючи якогось одного джерела чи вихідної точки» [5, с. 22]. Зі свого боку, Й. Мьоллер (J. Møller) та С.-Е. Скаанінг (S.-E. Skaaning) стверджують, що для виявлення історичних витоків верховенства права необхідно заглибитися в середньовічну Європу, де уявлення про нього міцно ґрунтувалися на тому, що правителі пов'язані вищим законом і тому закон не створюється, а відкривається [6, с. 131]. Однак середньовіччя як етап розвитку філософсько-правової думки характеризується неоднозначністю у питаннях визначення ролі та співвідношення права, держави, закону, справедливості, прав і свобод людини. З огляду на традиційне визначення часових меж цієї епохи (V ст. – кінець XV – початок XVI ст. [5, с. 22], умовно до Г. Гроція) заслуговують на увагу та потребують узагальнення і переосмислення ідеї А. Августина (Aurelius Augustinus Hippoensis; 354–430), Ф. Аквінського (Thomas Aquinas; 1225 або 1226–1274), М. Падуанського (Marsilio da Padova; прибіл. 1275–1343), Н. Макиавеллі (Niccolò di Bernardo dei Machiavelli; 1469–1527), Ф. Гвіччардіні (Francesco Guicciardini; 1483–1540) та інших, що значною мірою вплинули на становлення та сучасне розуміння принципу верховенства права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти генезису та доктринального обґрунтування принципу верховенства права неодноразово досліджувалися у науковій літературі. Особливості праворозуміння в епоху середньовіччя, що значною мірою вплинули на розвиток правових принципів загалом і верховенства права зокрема, окрім робіт уже згаданих авторів, знайшли своє висвітлення у роботах З. Бегіча (Z. Begić), Т. Бінгема (T. Bingham), С. Головатого, П. Пилипишина, Д. Де Руйсшера (D. De ruysscher), Х. Фернандеса-Віллаверде

(J. Fernandez-Villaverde), Л. Шевченко та інших. Водночас проведений аналіз не вичерпує зазначеної проблематики, оскільки в умовах глобальних соціальних криз (війна, пандемія, торгові війни тощо) питання генезису та сутності верховенства права набувають гостроти і потребують додаткового теоретичного осмислення і більш високого рівня визначеності з урахуванням сучасних тенденцій розвитку людської цивілізації та забезпечення прав і свобод людини. Все викладене вище підтверджує актуальність обраної теми дослідження, що й зумовило її вибір.

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення основних філософсько-правових ідей епохи середньовіччя щодо природи, місця і ролі права та обґрунтування на цій основі їх значення для сучасного розуміння принципу верховенства права з урахуванням тенденцій і перспектив його втілення в правовій системі суспільства.

Виклад основного матеріалу. У довідкових джерелах зазначається, що поняття «середньовіччя» та його загальноприйняте значення були введені у науковий обіг італійськими гуманістами з недоброзичливими наміром, що полягав у намаганні відокремити (відрізнити) себе від тисячі років темряви і незнання та висвітлити власні ідеали і роботу. Займаючись відродженням класичного навчання та культури, гуманісти беззастережно прийняли середньовічну концепцію історії як низку чітко визначених епох у межах обмеженого часу. І все ж таки протягом усієї європейської історії ніколи не було повного розриву з середньовічними інституціями чи моделями мислення [7].

Філософсько-правові традиції середньовіччя були засновані на концепції природного права, обґрунтування змісту і ролі якого значною мірою базувались на християнській теології, де на першому плані поставали віра, зрозумілість Божого закону і його вплив на поведінку людини. Водночас запроваджується тристороння класифікація законів: визнається певна автономія природного права (*ius naturale*) щодо цивільного права (*ius civile*) та права народів (*ius gentium*). Окремо звертається увага на відсутність чіткого розмежування між природним правом (*ius naturale*) та природним законом (*lex naturalis*), які дуже часто використовуються як взаємозамінні категорії [8, с. 14].

Окремі дослідники в якості передумови, що проклала шлях до появи верховенства права в середньовічній Європі, визнають саме поєднання множинної державної системи та соціального контексту, що характеризується множинністю привілейованих груп. До того ж вони звертають увагу, що у західному християнстві зміцненню державного потенціалу сприяв геополітичний тиск, однак це було зроблено за допомогою принципу *quid pro quo* (щось за щось; послуга за послугу) відносно привілейованих станових груп, які служили інституціоналізації прав, що формувалися знизу [6, с. 142].

На суперечливість філософсько-правових підходів часів середньовіччя в контексті верховенства права звертає увагу З. Бегіч, вказуючи, що, з одного боку, служителі християнської церкви навмисно ігнорували праці грецьких і римських філософів, оскільки не могли прийняти класичну грецьку міфологію та політеїстичну віру, а з іншого боку, вони не були застраховані від краси греко-римської літератури, особливо поезії. В якості яскравого прикладу такого світогляду він наводить філософські ідеї Святого Августина, що базувалися на догматико-теологічному підході та утворили теоретичну основу концепції, яка панувала на європейському континенті аж до пізнього середньовіччя. Дослідник звертає увагу, що Святий Августин не відмовився від усіх постулатів давньогрецької філософії, однак його філософія спиралася на філософські досягнення античних філософів, особливо Платона, лише тією мірою, якою вона була сумісна з християнсько-теологічним підходом. І тут доречно звернутися до висновків С. П. Сінхи (S. P. Sinha), що протягом темних часів європейської історії, між занепадом античної цивілізації та народженням середньовічного порядку, продовжує превалювати ідея природного права, однак батьки християнської церкви (зокрема А. Августин) пов'язали її з християнським вченням первісного гріха. Відповідно політичне суспільство та держава стали гріховними інституціями [9, с. 90]. За результатами наукових розвідок З. Бегіч визнає, що обґрунтована Святим Августином концепція управління ґрунтувалася не на верховенстві права, а радше на запереченні не тільки того, що цей принцип являє собою в сучасному розумінні, але і в сенсі досягнень античної філософії. На його думку, Європа довгий час регресувала в цьому сенсі, що проявлялось у багатовіковому пануванні теологічних догматів над універсальними цінностями, які містилися в філософії античного періоду та які відчують своє повне утвердження в період Просвітництва і розвитку лібералізму [10, с. 449, 450].

Вже у XII ст. відбуваються зміни у ставленні до політичного суспільства та держави, які починають розглядатися як втілення певної моральної мети, засоби досягнення чесності і справедливості. Це значною мірою вплинуло і на вчення про право Ф. Аквінського, яке поєднує фундаментальні принципи християнської теології, аристотелізм, візантійську правову традицію і навіть окремі положення арабської філософії. У своїх розвідках щодо сутності права Ф. Аквінський робить низку умовиводів, що далі відіграють значну роль у доктринальному оформленні верховенства права, які С. П. Сінха підсумовує так: 1) природне право (закон) – це те, що стосується розуму, безпосередньо пов'язане з ним; 2) всі приписи природного права базуються на одній основі: робити добро та уникати зла (відповідно будь-який закон завжди спрямований на загальну користь); 3) встановлення закону – це прерогатива або всієї спільноти, або того суспільного діяча, який піклується про всю спільноту; 4) для того, щоб закон мав відповідну

йому зобов'язуючу силу, він повинен застосовуватися до тих осіб, поведінка яких регулюється цим законом, і тому обов'язковою умовою його успішного застосування є його оприлюднення; 5) принципи природного права у своїй основі є незмінними, внаслідок чого не можуть бути змінені у бік зменшення, однак можуть бути розширені, доповнені; 6) загальні принципи природного права ніколи не можуть бути стерті з людської душі [9, с. 93–95]. Заслужує на увагу і те, що з позиції Ф. Аквінського, право є частиною моралі, оскільки останню він поділяє на індивідуальну мораль, право та практичні справи, як-от економіка [11, с. 28]. Неважко помітити, що деякі ідеї Ф. Аквінського отримали свій розвиток у сучасному розумінні принципу верховенства права, зокрема у вимогах доступності закону (в тому значенні, що закон має бути зрозумілим, чітким та передбачуваним), на чому наголошує Європейська комісія «За демократію через право» (Венеційська комісія) (п. 37 Доповіді «Верховенство права») [12], або справедливості закону (в тому значенні, що закон повинен бути чітким, оприлюдненим, стабільним і рівномірно застосовуваним; він повинен забезпечувати права людини, а також майнові, договірні та процесуальні права), що є важливим складником зазначеного принципу з позиції World Justice Project [13].

Значний вплив на формування та розвиток ідей, що вплинули на становлення і доктринальне обґрунтування принципу верховенства права, пов'язують із вченням М. Падуанського. В контексті теми цього дослідження заслуговують на увагу його висновки щодо природи держави (як встановленої спільноти, в якій людина може жити, і жити добре); визначення миру (як гарного стану держави, в якому кожна її частина здатна досконало виконувати завдання, приналежні їй відповідно до розуму та способу, яким вона була встановлена); ролі і місця законодавця (головною і справжньою дієвою причиною закону є народ, або універсальне скупчення громадян, або ж його переважна частина); необхідності обмеження влади на основі закону (визнання обов'язку правителя діяти згідно із законом, завдяки чому він є еталоном і мірою будь-якого цивільного вчинку: якщо він не набуває іншої форми, окрім закону, свого авторитету та бажання діяти згідно з ним, він ніколи не вчинить жодних неналежних дій або таких, які підлягають виправленню чи вимірюванню чимось іншим) тощо [14, с. 13, 23, 66, 123–124].

Серед представників філософсько-правової думки середньовіччя і дотепер чи не найбільші дискусії викликають ідеї Н. Макіавеллі. Зі свого боку, З. Бегіч пов'язує перший етап теоретичного осмислення держави як світської категорії, відповідальної за територію і населення, зазвичай в історичних умовах, продиктованих досягненням цивілізаційного рівня розвитку людства в добу середньовіччя, саме з ім'ям Макіавеллі, який відступає від традицій того часу і за вищу мету людської діяльності ставить не релігію, а державну владу як вищу за

все [10, с. 455]. Розмірковуючи над особливостями форм державної влади, Н. Макіавеллі надавав перевагу республіці над монархією. Проте ця перевага не дорівнює ідеалізації, оскільки супроводжується визнанням значних суперечностей, що здатні значно зашкодити республіці. На його думку, є два способи «завоювати народну любов, перший – громадське служіння, другий – служіння приватне. ...і корисна справжня пошана, ... бо за нею загальне благо, а не окремі вигоди». Заслуговує на увагу його висновок щодо необхідності дотримання цивільних законів: «якщо буває, а буває це рідко, що волею фортуни в якійсь країні знайдеться громадянин, досить мудрий, порядний і впливовий, щоб запровадити закони, здатні або вволити ... волю грандів і посполанів, або присадити їх, позбавивши змоги творити зло, ось тоді таке панство може називатися вільним, а його уряд вважатися міцним і надійним. Для того, щоб існувати безпечно, воно, спираючись на зразкові закони й на чесні приписи, уже не потребує, як інші, доблесті якогось мужа... Подібних приписів і законів бракувало і бракує всім державам, де правління переходило й переходить до самоправства і від самоправства до тиранії» [15, с. 298, 157]. Як зауважує Л. Бачеллі (L. Baccelli), у роботах Н. Макіавеллі поняття верховенства права є центральним. Розмірковуючи над внеском Н. Макіавеллі в генеалогію ідеї верховенства права, дослідник звертається до макіавеллівської теорії конфлікту, відповідно до якої розрізняють конфлікт, який виникає внаслідок зіставлення чітко визначених соціальних груп, що виражають принципово різні інтереси громадян (є добродесним і породжує свободу), і конфлікт, який впливає з пошуку особистої влади, що пов'язано з формуванням клієнтури, фракцій і збройних груп (є патологічним і веде до тиранії). І ключовим, на думку Л. Бачеллі, є те, що Макіавеллі стверджував: шлях до тиранії відкривається не тоді, коли конфлікт радикалізується, а тоді, коли народ вирішує довірити захист своїх інтересів, і тим паче помсту ворогам могутній людині. Такий підхід дає підстави для погодження з висновком науковця, що «верховенство права» у Макіавеллі не означає поміркованості, а «змішане правління» не означає приписування підлеглої ролі народу. Скоріше «верховенство права» забезпечує інституційні рамки для того, щоб конфлікти відбувалися в добродесних формах [16, с. 389, 396, 397].

Одним із найяскравіших політичних мислителів та діячів епохи пізнього Відродження був Ф. Гвіччардіні – сучасник, друг і водночас критик Н. Макіавеллі. Ідеї Ф. Гвіччардіні і сьогодні викликають інтерес дослідників у різних аспектах: їх порівняння з Н. Макіавеллі [17; 18], політики уяви та умов ефективного уряду [19] тощо. Як зазначається в літературі, важливе місце у політико-правовому світогляді Ф. Гвіччардіні займає проблема свободи і справедливості [20, с. 365–366]. В контексті генезису принципу верховенства права серед ідей Ф. Гвіччардіні, як видається, заслуговують на увагу, зокрема, такі: (21) ... влада

дійсно повинна дотримуватися у всьому справедливості та рівності; так створюється безпека, забезпечується загальна задоволеність та закладається основа для збереження народного уряду, який спирається не на малочислених прихильників, з якими він не здатен правити, а на незчислених друзів; якщо народна влада починає правити як тиран, то утримати її можна лише перетворивши правління народу в іншу форму влади; це не зберігає свободу, а руйнує її; (109) результат свободи і її мета не в тому, щоб кожен правив державою (правити повинен лише той, хто здатен та заслуговує на це), а у тому, щоб дотримувались хороші закони та постанови: це краще забезпечується владою спільноти, ніж правлінням одного або кількох; (113) закон не залишає справу на свободу волі судді, не наділяє його владою дарувати або віднімати; однак у випадках, коли закон не може встановити чітке правило, він віддає ці випадки на рішення судді; це означає, що суддя, розібравши всі обставини та властивості справи, постановляє рішення по совісті [21, с. 14, 50, 51–52] та інші. Водночас Ч. Пінеллі (С. Pinelli) звертає увагу на розмірковування Ф. Гвіччардіні про дві цілі «народних урядів і свобод, якими користуються в республіках» (перша – бути організованими у такий спосіб, щоб кожен громадянин був однаково підпорядкований закону і щоб не було різниці між багатим і бідним, могутнім і безвладним, і в такій формі, завдяки якій кожен може бути впевнений, що його особа, його майно і його становище не можуть бути порушені інакше, як відповідно до законів і постанов міста; друга – щоб вигоди республіки, тобто її почесні посади, були поширені на якомога більше людей, і так, щоб усі громадяни брали участь у політичному житті якомога більше) і доходить висновку, що вони (цілі) поєднуються з двома різними тлумаченнями свободи і рівності: 1) «безпека-свобода», або правова визначеність, згідно з якою до всіх людей ставляться однаково; 2) «свобода як участь» в управлінні державою, яка вимагає, щоб участь не була «поширена», а обмежувалася тими, хто є компетентним (однак у такому випадку, крім принесення в жертву рівності, свобода сама по собі аж ніяк не гарантує бажаного результату) [18, с. 280–281]. Цікаво і те, що в анотації до своєї статті Ч. Пінеллі зазначає, що теорії Н. Макіавеллі та Ф. Гвіччардіні в контексті цінності безпеки-свободи (правової визначеності) можна розглядати як передбачення напруженості між демократією та верховенством права, співнаявність яких забезпечує суттєву основу структури сучасних конституційних демократій [18, с. 267]. І тут цілком доречним видається звернення до висновків Б. Таманаги, який визнає наявність антагонізму між верховенством права, лібералізмом і демократією. З одного боку, верховенство права забезпечує необхідну підтримку демократії, але з іншого – воно знову і знову поєднується з лібералізмом проти демократії: лібералізм є домінуючим партнером у цьому аспекті їх відносин, використовуючи верховенство права для досягнення ліберальних цілей, і коли останнім загрожує демократія, демократія часто страждає [22, с. 517].

Узагальнення середньовічних уявлень про право, закон, державу, владу, суспільство в аспекті взаємозв'язку та співвідношення дає підстави для визнання їх значення не лише як філософсько-правового підґрунтя концептуального оформлення верховенства права, а і як передумови (а можливо, і стимулу) нормативізації засадничих принципів, які далі охоплювалися цією доктриною. Традиційно в цьому контексті згадується Magna Carta, або Велика хартія вольностей (1215), яка, на думку Ф.-В. Хесуса (F.-V. Jesús), за своєю суттю є ідеологічною конструкцією, що підтримує колективні переконання англомовних народів у житті, свободі та власності [23, с. 22], а за висновком С. П. Головатого, мала безпосередній вплив на формування змісту фундаментальних прав людини, зокрема права на життя, права на свободу, права приватної власності, а також відповідних процесуальних гарантій їх реалізації [24, с. 167]. Водночас окремі дослідники визнають вплив на розвиток принципу верховенства права таких середньовічних систем як канонічне право [25], міське право [26] тощо. І хоча у тих умовах верховенство права було символічним, оскільки не призвело до рівності прав, що визначалися статусом особи, не можна ігнорувати революційність (для того часу) багатьох ідей і принципів, що проклали шлях до його сучасного розуміння. Як зазначає Д. Де Рюйсшер, середньовічні приклади демонструють, що розбудова спільноти та мислення верховенства права були відповідями, які забезпечували «єдність у різноманітті», внаслідок чого вивчення історії міст та урядів тієї епохи може допомогти у розумінні сьогодення [26, с. 239].

Висновки. Отже, проведений аналіз дав змогу узагальнити основні філософсько-правові ідеї епохи середньовіччя щодо природи, місця і ролі права та зробити низку умовиводів. По-перше, середньовіччя як етап розвитку принципу верховенства права характеризується неоднозначністю у сприйнятті права, закону, держави, оскільки демонструє перехід від їх «клерикалізації» (як панування теологічного підходу) у ранньому періоді до «секуляризації» у пізньому.

По-друге, видається доцільним підтримати висновок, що основною історичною подією у цей період, яка призвела до появи ідеї верховенства права, став розрив між релігійною та світською владою, на чому, зокрема, наголошує Й. Мьоллер (J. Møller). До того ж у якості наслідків секулярно-релігійного поділу, що мали значення для верховенства права, він виокремлює: 1) створення балансу сил у багатоступеневій системі; 2) відмова світським правителям у релігійній владі; 3) поширення нормативних ідеалів про закон, обмежену монархію та представництво; 4) поштовх до закону та судових процесів [27].

По-третє, середньовіччя продемонструвало революційне переосмислення ідей античності, задавши вектор подальшого розвитку західної традиції права та створивши необхідне ідеологічне підґрунтя доктринального оформлення принципу верховенства права. Уникаючи ідеалізації цього історичного періоду, тре-

ба віддати належне всім тим, хто заклав основи сучасного розуміння верховенства права та сприяв першим спробам нормативного закріплення гарантій та механізмів захисту прав і свобод людини, обмеження державної влади, професійного і незалежного правосуддя.

Список використаних джерел

1. Universal Declaration of Human Rights: UN. General Assembly, Paris, 10 December 1948. (General Assembly resolution 217 A). URL: <https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/2021/03/udhr.pdf>
2. Treaty on European Union: Maastricht, 07 February 1992 (consolidated version 1997). *Official Journal of the European Communities*. 10 November 1997. С 340. Vol. 40. P. 145–172. URL: http://data.europa.eu/eli/treaty/teu_1997/oj
3. Статут Ради Європи: від 05.05.1949. *Офіційний вісник України*. 2004 р. № 26. С. 215. Ст. 1733.
4. Вулдрідж А. Влада гідних. Як меритократія створила сучасний світ / пер. з англ. К. Диса. Київ: Наш Формат, 2024. 480 с.
5. Таманага Б. Верховенство права: історія, політика, теорія / пер. з англ. А. Іщенко. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 208 с.
6. Møller J., Skaaning S.-E. The Rule of Law, Definitions, Measures, Patterns and Causes. London: Palgrave Macmillan, 2014. 198 p.
7. The Editors of Encyclopaedia Britannica. «Middle Ages». *Encyclopedia Britannica*. 18 March 2025. URL: <https://www.britannica.com/event/Middle-Ages>
8. Стаднік І. В. Верховенство права: навчальний посібник. Вінниця: Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2023. 104 с.
9. Sinha S. Prakash. Jurisprudence, legal philosophy, in a nutshell. St. Paul, Minn.: West Pub. Co, 1993. XIII, 379 p.
10. Begić Z. Traces of the Rule of Law as an Idea and Legal Principle in the Theory of the Ancient and Medieval Period: Some of the Characteristic Theoretical Considerations and their Contribution to the Contemporary Meaning. *Društvene i Humanističke Studije*. 2023. Vol. 8, № 2(23). P. 443–458. DOI: 10.51558/2490-3647.2023.8.2.443.
11. Chroust A.-H., Collins F. A. Jr. The Basic Ideas in the Philosophy of Law of St. Thomas Aquinas as Found in the «Summa Theologica». *The Marquette Law Review*. 1941. Vol. 26. P. 11–29. URL: <https://scholarship.law.marquette.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3570&context=mulr>
12. Верховенство права: Доповідь, схвалена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 р.) / пер. на укр. С. Головатого (за підтримки Американської агенції з міжнародного розвитку / USAID). *Право України*. 2011. № 10. С. 168–184.
13. What is the Rule of Law? *World Justice Project*. URL: <https://worldjusticeproject.org/about-us/overview/what-rule-law>
14. Marsilius of Padua. The Defender of the Peace (Cambridge Texts in the History of Political Thought) / ed. A. Brett. Cambridge: Cambridge University Press, 2005. 638 p.
15. Мак'явеллі Н. Флорентійські хроніки; Державець / пер. з італ. А. Перепадя. Київ: Основи, 1998. 492 с.
16. Baccelli L. Machiavelli, the Republican Tradition, and the Rule of Law. P. 387–420. *Costa P., Zolo D. (eds.). The Rule of Law History, Theory and Criticism. Law and Philosophy Library*. 2007. Vol. 80. 700 p. Springer, Dordrecht. DOI: 10.1007/978-1-4020-5745-8_11.

17. Călina N., Grozoiu L. On Francesco Guicciardini's Thought and Some of his Considerations on Machiavelli. *Athens Journal of History*. 2021. Vol. 7, iss. 4. P. 257–268. DOI: 10.30958/ajhis.7-4-1.
18. Pinelli C. Machiavelli, Guicciardini and the «Governo Largo». *Ratio Juris*. 2015. Vol. 28, iss. 2. P. 267–285. DOI: 10.1111/raju.12081.
19. Rasmussen E. K. Politics of the Imagination: Francesco Guicciardini and the Conditions of Effective Government. *The Review of Politics*. 2025. Vol. 87, iss. 2. P. 169–192. DOI: 10.1017/S0034670524000718.
20. Ціватий В. Політико-дипломатична діяльність та історична спадщина Франческо Гвіччардіні (1483–1540): (до інституціональних витоків європейських зовнішньополітичних традицій). *Наукові праці історичного факультету Запорізького Національного університету*. 2018. Т. 1, № 51. С. 362–368. DOI: 10.26661/swfh-2018-51-044.
21. Counsels and Reflections of Francesco Guicciardini / trans. N. H. Thomson. London: Kegan Paul, Trench, Trübner, 1890. XXXI, 206 p.
22. Tamanaha B. Z. The Dark Side of the Relationship between the Rule of Law and Liberalism. *NYU Journal of Law and Liberty*. 2008. Vol. 33. P. 516–547.
23. Jesús F.-V. Magna Carta, the rule of law, and the limits on government. *International Review of Law and Economics*. Elsevier. 2016. Vol. 47(S). P. 22–28. DOI: 10.1016/j.irl.2016.05.006. URL: https://www.sas.upenn.edu/~jesusfv/Magna_Carta.pdf
24. Головатий С. П. Верховенство права: у 3 кн. Кн. 1: Від ідеї до доктрини. Київ: Фенікс, 2006. XXXII, 623 с.
25. Truitt T. The Reign of the Saints: Origins of the Rule of Law (March 28, 2025). DOI: 10.2139/ssrn.5197366. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=5197366>
26. De ruysscher D. The Rule of Law in Cities of the Medieval Low Countries: Community-Building in Context. *Hague Journal on the Rule of Law*. 2023. Vol. 15. P. 227–241. DOI: 10.1007/s40803-023-00197-x.
27. Møller J. Medieval Origins of the Rule of Law: The Gregorian Reforms as Critical Juncture? *Hague Journal on the Rule of Law*. 2017. Vol. 9, iss. 2. P. 265–282. DOI: 10.1007/s40803-017-0053-2.

Iryna Stadnik, Tetiana Mikhailina. The Role of Philosophical and Legal Ideas of the Middle Ages in the Formation and Development of the Rule of Law

The article is devoted to the study of the genesis of the rule of law principle and the role of philosophical and legal ideas of the Middle Ages in this process. Crisis processes taking place in the modern world (wars, pandemics, economic crises), among other things, have the consequence of destroying the established system of values, replacing concepts and principles. And turning to the origins of the rule of law principle allows us to analyze the objective and subjective prerequisites for its formation, understand its deep essence, and rethink its content considering modern experience. The purpose of the article is to summarize the main philosophical and legal ideas of the Middle Ages regarding nature, place and role of law and substantiate on this basis their significance for the modern understanding of the rule of law, taking into account trends and prospects for its implementation in the legal system of society. A retrospective analysis of the main philosophical and legal ideas of the Middle Ages that had a decisive influence on the development of the rule of law (in particular, the legal ideas of A. Augustine, F. Aquinas, M. Paduan, N. Machiavelli, F. Guicciardini) is carried out. Special attention is paid to the coverage of these issues in foreign philosophical and legal literature. Based on the analysis, it is concluded that the Middle Ages as a stage of development of the rule of law principle is characterized by ambiguity in the perception of law and state, since it demonstrates the transition from the dominance of the theological approach in the early

period to «secularization» in the late one. A well-founded conclusion in the literature is supported regarding the recognition of the gap between religious and secular authorities as the main event that led to the emergence of the idea of the rule of law. It is noted that it was during the Middle Ages that the foundations of the modern understanding of the rule of law were laid, and the first attempts were made to establish normative guarantees and mechanisms for the protection of human rights and freedoms, restrictions on state power, professional and independent justice.

Keywords: *historical and legal aspect, principles of law, rule of law, Middle Ages, law, law, state, social regulators, human rights, freedom of worldview.*